

اردوی زرین

○ محسن جعفری مذهب

و اینک **عبدالملک اوزیتگین** با حذف اسناد ترکستان، فقط اسناد مغولان غربی را انتخاب کرده و به بررسی سندشناسانه آنها پرداخته است.^۱ کتاب پس از پیشگفتار، در ۶ بخش اصلی «مقدمه، بررسی، متن اسناد، ترجمه اسناد، یادداشتها و پیوستها» به موضوع کتاب می‌پردازد.

مقدمه:

- ۱- تاریخ خانات اردوی زرین، کریمه و قازان
- ۱-۱: فرمانروایی چنگیزخان و دولت اردوی زرین
- ۱-۲: خانات کریمه
- ۱-۳: خانات قازان

بررسی:

۱- فرامین و نامه‌های خانات اردوی زرین، کریمه و قازان
این بخش که مهمترین بخش کتاب است مسائل زبانی اسناد را مورد بررسی قرار می‌دهد درباره زبانه‌های ترکی، عربی و فارسی و خطوط عربی و اوغوری مطالب مفیدی می‌آورد. درباره اسم، ضمیر، صفت، لقب، اعداد، تاریخ، امکان، حروف اضافه، افعال و قیود مورد استفاده در اسناد بررسی دقیقی انجام می‌دهد.
بررسی تاریخی و زبان‌شناختی در واژه‌های «برلیغ» و «بیتیک»، فرق و ماهیت دو واژه، و ساختمان آنان را به همراه معادل آنها بزبان لاتین مورد بررسی قرار می‌دهد:

- هر سند از سه بخش تشکیل می‌شود:
- ۱- «مقدمه» شامل: «دعا invocatio»، «طغرا»، «القباب intitulation»، «کتابه inscriptio» و «آرزوی سلامت salulatio» می‌باشد.
  - ۲- «متن» شامل «خبرو dispositio Narratio et titio» و «تصدیق و تأیید sanctio et corroboratio»
  - ۳- «موخره»، شامل: «تاریخ Datatio»، «محل صدور Laws» و «مهر» یا «نشان» یا «تمغا»

سه خان‌نشین کریمه، قازان و هسترخان از بقایای اردوی زرین یا مغولان اروپایی بودند که یکی پس از دیگری بدست روس‌ها از بین رفته و در امپراتوری تزاری روسیه مستحیل شدند. انعکاس اخبار خان‌نشین‌های کریمه، قازان و هسترخان، در منابع اسلامی بسیار کم‌رنگ است و فقط اخبار هسترخانیان پس از آنکه در ماوراءالنهر به حکومت رسیدند در منابع شیبای و ازبک به چشم می‌خورد.

اخبار خانات کریمه نیز در منابع عثمانی بسیار مورد توجه است. سندشناسی اردوی زرین بخشی از سندشناسی مغولی است. از نخستین نامه مغولان به اروپائیان در سال ۶۴۴ هـ / ۱۲۴۶ م. تا سقوط آخرین بقایای خانات کریمه، اسناد مغولی به چهار زبان چینی، اوغوری، ترکی و فارسی به چشم می‌خورند^۲ بخشی نیز در متون مملوکی به زبان عربی دیده می‌شوند.^۳ اکثر این اسناد، اسلامی و متأثر از سنت سندنویسی اسلامی است. مهمترین اسناد موجود درباره اسناد اردوی زرین، هم‌اکنون در آرشیو دولت ترکیه دیده می‌شوند که زمانی محل دریافت این اسناد بود. از اسناد موجود بعضی اسناد کم و بیش منتشر شده بودند اما در سال ۱۹۴۰ م. اقدس نعمت کورات اسناد توقیایی سرای را منتشر کرد. اسناد خانات کریمه در این آرشیو بعدها مجدداً با عنوان خانات کریمه به روایت آرشیو موزه توقیایی سرای در پاریس منتشر شد^۴ این اسناد، بعلاوه اسناد هسترخانیان و ازبکان و خانات شیروان و گنجه و قفقاز با عنوان اسناد مرادات دولت عثمانی با قفقازیه، ترکستان و خانات کریمه در آنکارا منتشر شد^۵ اسناد مغولان اروپایی بطور جداگانه نیز در اروپا و ژاپن منتشر شده‌اند.

گفتیم که در سال ۱۹۴۰ اقدس نعمت کورات براساس اسناد موجود در آرشیو موزه توقیایی سرای کتاب فرامین و نامه‌های خانات اردوی زرین، کریمه و ترکستان در آرشیو موزه توقیایی سرای را در استانبول منتشر کرد.^۶

○ بررسی آداب نگارش فرامین و نامه‌های خانات

اردوی زرین، کریمه و قازان

○ تألیف: عبدالملک اوزیتگین

○ آنکارا، ۱۹۹۶، به زبان ترکی استانبولی

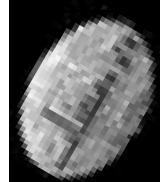
Altin Ordu, Kirim Ve Kazan Sahasinda ait

Yarlik Ve Bitiklerin Dil Ve Uslup Incelemesi,

A. Melek Ozyetgin, Ankara ۱۹۹۶.

زمانی که چنگیزخان «از حدود قیالیغ و خوارزم تا اقصای سقسین و بلغار، و از آن جانب تا آنجا که سم اسب تاتار رسیدست» به پسر بزرگش جوجی و اولاد او بخشید^۱ فرزندان او باتو و اوردا ابتدا در دشت قیچاق مسکن گزیدند. اوردا با نفوذ در سیبری غربی، اردوی آبی (سیر اردو) را تاسیس کرد و باتو با نفوذ در اروپای شرقی، اردوی زرین (آلتان اردو) را برپا کرد که به پایتختی شهر «سرای» چند قرن تهدیدی برای اروپا بود.^۲

نامه محمودخان به سلطان
محمد فاتح عثمانی
به تاریخ ۸۷۰ هـ

انعکاس اخبار خان نشین های کریمه، قازان و هشترخان، در منابع اسلامی بسیار کم رنگ است و فقط اخبار هشترخانیان پس از آنکه در ماوراءالنهر به حکومت رسیدند در منابع شیبانی و ازبک به چشم می خورد. اخبار خانات کریمه نیز در منابع عثمانی بسیار مورد توجه است

مؤلف سپس به تجزیه اسناد هر کدام از سه خانات فوق و تطبیق با تعاریف داده شده در بالا می پردازد.

در پایان این بخش، کتابشناسی تحقیقات سندشناسی ترکی و مغولی آمده است.

متن اسناد:

در این بخش سه دسته اسناد شامل ۱۸ سند (۵ سند از اردوی زرین، ۱۱ سند از خانات کریمه و ۲ سند از خانات قازان) مورد بازخوانی قرار گرفته و با الفبای لاتین (ترکی استانبولی) بازنویسی شده اند. اسناد سطر بندی شده و هر سطر سند اصلی تحت شماره خود قرار گرفته اند، البته در عکسهای آخر کتاب سطرشماری مورد توجه قرار نگرفته است. از علائم و اختصارات برای سلیقه و درک و نامفهومی متن استفاده شده است.

ترجمه اسناد:

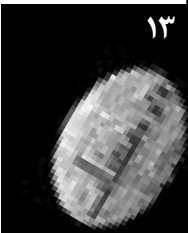
که در اصل بازنویسی اسناد به زبان ترکی استانبولی است و جنبه ترجمه ندارد زیرا همه اسناد به زبان ترکی هستند. در واقع خط (اویغوری و عربی) به لاتین و کلمات مغولی، اویغوری، فارسی و عربی به ترکی استانبولی بازگردانده شده اند. اسناد بازخوانی شده عبارتند از:

الف: اسناد اردوی زرین:

- ۱ - فرمان (یرلیغ) توقتمش خان، به تاریخ ۸ رجب ۷۹۵، به زبان ترکی و به خط اویغوری.
- ۲ - فرمان (یرلیغ) تیمور قتلغ خان، به تاریخ ۶ شعبان بارس ییل ۸۰۰، به زبان ترکی و به خط اویغوری (بعداً به خط عربی آوانویسی شده است).
- ۳ - نامه الغ محمدخان به سلطان مراد دوم عثمانی، به تاریخ ۲۷ جمادی الاول ۸۳۱ هـ. ق
- ۴ - نامه محمودخان به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ ۵ رمضان ۸۷۰ هـ. ق
- ۵ - نامه احمدخان به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ اواسط صفر ۸۸۲ هـ. ق

ب: اسناد خانات کریمه :

- ۱ - فرمان (یرلیغ) حاجی گرای خان، به تاریخ بیستم ماه صفر ۸۵۲ هـ. ق
- ۲ - فرمان (یرلیغ) منگلی گرای خان، به تاریخ ماه محرم ۸۷۲ هـ. ق
- ۳ - نامه منگلی گرای خان به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ ۱۸ ربیع الاخر ۸۷۴ هـ. ق
- ۴ - نامه منگلی گرای خان به... به تاریخ اوایل ربیع الاول ۸۸۰ هـ. ق
- ۵ - نامه منگلی گرای خان به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ [۸۸۰؟] هـ. ق
- ۶ - نامه امینک میرزا به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ اواخر جمادی الاخر ۸۸۱ هـ. ق
- ۷ - نامه امینک میرزا به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ اواسط رجب ۸۸۳ هـ. ق
- ۸ - نامه نوردولت خان به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ اوایل صفر ۸۸۲ هـ. ق
- ۹ - نامه منگلی گرای خان به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ اوایل صفر ۸۸۳ هـ. ق
- ۱۰ - نامه منگلی گرای خان به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ [۸۸۳؟] هـ. ق
- ۱۱ - نامه منگلی گرای خان به سلطان محمد فاتح عثمانی، به تاریخ اواخر جمادی الاول ۸۸۴ هـ. ق
- پ - اسناد خانات قازان:
- ۱ - فرمان (یرلیغ) ابراهیم خان به تاریخ اول رمضان ۸۹۲ هـ. ق
- ۲ - فرمان (یرلیغ) صاحب گرای خان به تاریخ ۱۳ صفر ۹۲۹ هـ. ق

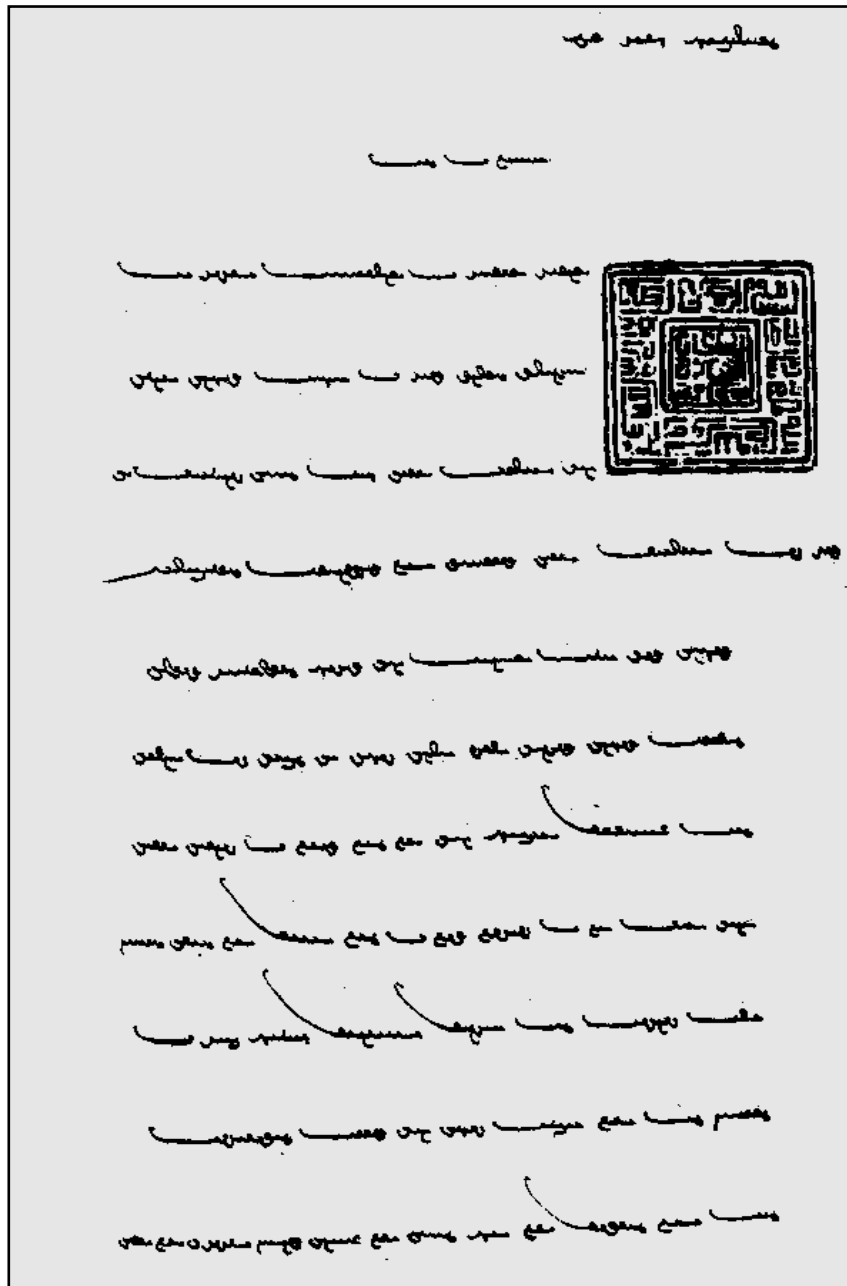
یرلیغ توقتمش خان به زبان
ترکی و خط اویغوری
به تاریخ ۷۹۵ ه. ق.

سندشناسی اردوی زرین بخشی از
سندشناسی مغولی است. از نخستین نامه
مغولان به اروپائیان در سال ۶۴۴ ه.
۱۲۴۶ م. تا سقوط آخرین بقایای خانات
کریمه، اسناد مغولی به چهار زبان چینی،
اویغوری، ترکی و فارسی به چشم
می‌خورند. بخشی نیز در متون مملوکی به
زبان عربی دیده می‌شوند. اکثر این
اسناد، اسلامی و متأثر از سنت
سندنویسی اسلامی است

پی‌نوشت‌ها:

- ۱ - جویی، عطاملک: تاریخ جهانگشای، ج ۱، ص ۳۰.
- ۲ - درباره اردوی زرین و خاندان‌های منشعب از آن، بنگرید به رنه گروسه: امپراتوری صحرانوردان.
- ۳ - در این باره بنگرید به: ابوالعلا سودآور «نخستین فرمان فارسی ایلخانان»، ترجمه محسن جعفری مذهب، مجله «وقف میراث جاویدان»، سال ۸، شماره ۱، بهار ۱۳۷۹، صص ۳۳-۳۶؛ گوتفرید هرمان: «اسناد دیوانی فارسی در دوره مغولان»، ترجمه فرانک بحرالعلومی، وقف میراث جاویدان، سال ۹، شماره‌های ۱ و ۲، بهار و تابستان ۱۳۷۹، صص ۱۶۵-۱۷۴.
- ۴ - بنگرید به کتاب محمود ماهر حماده.

- ۵- Le Kanat de Crimee das les archives du muse du Palais de topkapi Paris ۱۹۷۸
- ۶- Osmanli Devleti ile Kafkasya, Turkistan Ve Kirim Hanliklari arasindaki munasebetlere dair arshiv Belgeleri (۱۶۸۷-۱۹۰۸ Yillari arasi) Ankara, ۱۹۸۲
- ۷- Akdes Nimet Kurat Topkapi Sarayi Muzesi Ars,ivindeki Altin Ordu, Kirim Ve Turkistan Hanlarina Ait Yarlik Ve Bitikler, Istanbul, ۱۹۴۰
- ۸ - از دوست سندشناس جناب شیخ‌الحکامی که کتاب اهدایی دوست مشترکمان عثمان غازی اوزکوز و گوندلی را برای معرفی حاضر به من دادند سپاس‌گزارم.

آب > فارسی. سو [ترکی]
[به صورت] آب [در عبارت] [آق و آب زمین)
سند قازانی: ش ۲: سطر ۱۴ و با کلمه آبادان لیک
(آبادانی) ادامه می‌یابد.
کلمات با ریشه فارسی با F ، عربی با A ،
مغولی با Mo ، ترکی با Tu ، نشان داده شده‌اند.
نمایه ۲: اعلام اشخاص است که درباره هر کدام
از آنها شرح مختصری در چند کلمه ارائه شده است.
نمایه ۳: اعلام جای‌هاست.
در پایان کتاب (صفحات ۲۵۱ تا ۲۹۷) عکس
۱۸ سند آمده است که عکس صفحات ۲۷۷، ۲۹۶ و
۲۹۷ برعکس چاپ شده‌اند.
چاپ کتاب بسیار نفیس است و فقط نقص سه
عکس آخر کتاب مورد ایراد است.

یادداشت‌ها:

در این بخش نام‌ها و اصطلاحات مهم مورد
بررسی قرار گرفته و به واژه‌شناسی هر کدام از آنان
پرداخته شده است. ضمناً منابع مطالعه بیشتر درباره
اسامی و اصطلاحات معرفی شده‌اند.

پیوست‌ها: شامل سه نمایه (در فهرست
مندرجات ابتدای کتاب نمایه اول ذکر نگردیده است)
نمایه ۱: واژه نامه اسامی، کلمات و عبارات مورد
استفاده در اسناد که با واژه فارسی «آب» آغاز
می‌گردد بدین صورت:

ab < F. su.

a. (ak ve a. zemin) Ka. II. ۱۴

و شرح آن بدین صورت است:

